

Monika Senkowska-Gluck (Varšava)

GRADIVO ZA ZGODOVINO AGRARNEGA SISTEMA V ILIRSKIH PROVINCAH

(Mnenja francoskih upravnikov o kmetiskem vprašanju)

Francoski rokopis prevedel Fran Zwitter

Na čelu civilne uprave v Ilirskih provincah je bil generalni intendant financ, ki je vodil in usmerjal finance in vse panoge civilne uprave. Njemu so bili podrejeni intendant provinc, ki so imeli iste kompetence kakor prefekti v cesarstvu. Ta mesta so bila dejansko rezervirana za Francoze in te funkcionarje so rekrutirali iz osebja cesarskega Državnega sveta (Conseil d'Etat).

Prvi generalni intendant Dauchy, ki je bil imenovan 14. oktobra 1809, je bil državni svetnik (conseiller d'Etat); njegova naslednika Belleville, ki je bil imenovan 10. junija 1810, in Chabrol de Crouzol, ki je prevzel to funkcijo 27. septembra 1811, sta pa bila maîtres des requêtes v Državnem svetu.

Intendant provinc so izbirali med prisedniki (auditeurs) Državnega sveta. Napoleon je imel namen imenovati na ta mesta prisednike, ki so stari najmanj trideset let,¹ praktično so pa bili mnogi intendant precej mlajši. Intendant Istre Lucien Emile Arnault je imel komaj 23 let, ko je prevzel to dolžnost, njegov kolega Méry de Contades, intendant Civilne Hrvatske, jih je imel 24, Sophie Edouard Dunod de Charnagè, intendant Koroške, pa 27 let. Tudi intendant Dalmacije De la Bergerie je bil zelo mlad.

V splošnem je sestava višjih kadrov uprave Ilirskih provinc izražala tendenco, ki se kaže v zadnjih letih cesarstva, da se pritegne v politično osebje cesarstva predstavnike starega plemstva. K temu naj dodamo še, da je po opozorilu biografa Fouchéja, zadnjega generalnega guvernerja Ilirskih provinc, oddaljeni eksil v Ljubljani, Trstu ali Zadru le redko predstavljal nagrado za sijajne usluge.²

Ti funkcionarji, po večini zelo mladi in neizkušeni, so se znašli ob svojem prihodu v Ilirske province pred neznanimi družbenimi strukturami in družbeno realnostjo, ki je bila tuja njihovim izkušnjam.

¹ Originalni rokopis pisma notranjega ministra (?) Napoleonu iz aprila 1812, Archives Nationales de France (odslej AN), cote F12 65.

² Louis Madelin, Fouché 1759–1820, Paris, Librairie Plon, 11. izdaja, b. I, II, str. 249.

Nepoznavanje jezikov dežele ni moglo olajšati razumevanja.³ Kljub temu so se resno trudili, da bi zbrali kar največ informacij, ki so mogle upravi pojasniti stanje v deželi in posebej agrarni sistem, ki je bil pa sicer zelo kompliciran in različen od pokrajine do pokrajine. Zaradi prevrata tradicionalnih gospodarskih struktur, ki ga je povzročila kontinentalna blokada, je postalo vprašanje poljedelstva še bolj važno, saj sta bila zdaj trgovina in obrt, od katerih je pred blokado živel del prebivalstva provinc, v upadanju.

Že l. 1806 je prislednik Državnega sveta Abrial⁴ študiral pravnih in gospodarskih položaj dalmatinskih kmetov, da bi ugotovil, ali je mogoče uvesti v Dalmaciji francoski Državlanski zakonik (Code civil).⁵ Ugotovil je, da v Dalmaciji zakona, ki se imenujeta »Colonia« in »Agraria«, preprečujeta izboljšanje poljedelstva. Zakon Colonia, ki je v veljavi v pokrajinah stare beneške oblasti (Vecchio acquisto), obvezuje kolona, da daje lastniku četrtino pridelkov, zagotavlja pa nasledstvo zemljišč moškim naslednikom kolona. Zakon Agraria pa določa agrarni sistem v pokrajinah novih beneških pridobitev (Nuovo acquisto), s tem da prepoveduje posestnikom kmetskih zemljišč, da bi svojo zemljo prodali in odtujili. Zaradi tega ostaja zemlja v primeru, da je lastnik ne more ali noče obdelovati, neobdelana, ker jo je prepovedano prodati. Zagovorniki tega zakona so trdili, da bi njegova odprava privedla do masovnih prodaj zemljišč in do izseljevanja kmetov iz Dalmacije. Intendant je v svojem poročilu nasprotoval temu mnenju in mislil, da bo odprava prepovedi privedla k izboljšanju poljedelstva, ker bo povzročila dotok kapitalov. Zdaj so posestva »Morlakov« preveč revna, manjka jim orodje in živina. Vendar pa argumenti zagovornikov zakona niso bili popolnoma brez vpliva na Abrial, ker je predlagal med svojimi zaključki: »Kar se tiče zakona Agraria, je treba ukiniti člene, ki »Morlaku« prepovedujejo odtujitev, vendar pa omejiti možnost prodaje na primere absolutne nujnosti in določiti ob vsaki prodaji dajatev za državno blagajno, ker ne smemo pozabiti, da so zemljišča »Morlakov« državna last.«⁶ Ista odsotnost socialnih ozirov se izraža tudi v Abrialovem priporočilu glede na zakon Colonia: »Treba je odstraniti oviro za izboljšanje poljedelstva, ki jo predstavlja s tem, da obvezuje lastnika, da ohrani kolona, ki je često

³ Il lit l'allemand et le parle un peu, c'est un grand avantage qu'il a sur la plupart de ses collègues. Je. pisal Pellenc o La Moussaye-u, intendantu Kranjske. Rapport Pellenc, No 38, AN, AF IV 1713.

⁴ André-Pierre-Etienne Abrial je bil sin ministra za pravosodje cesarstva. Izhajal je iz rodbine, ki je pripadala malemu meščanstvu Vivarais-a. V času, ko je bil v misiji v Dalmaciji, je bil star 23 let.

⁵ Sur l'application du Code Civil Napoléon à la Dalmatie. Rapport adressé de Zara le 28 sept. 1806 à S. A. S. le Prince Eugène Napoléon... AN, AF IV 1713. V okviru te razprave ni mogoče govoriti o delu komisije, ki je delala med 1807 in 1810 pod predsedstvom generalnega providurja Dandola in pripravljala projekt agrarne uredbe za Dalmacijo, vendar pa to delo brez dvoma zasluži, da bi bilo obdelano v posebni študiji. Prim. v Arhivu Slovenije (odslej AS), Glavni intendant, fasc. 41, načrt uredbe in opombe Machieda in Jean-Luc Garagnin-a.

⁶ Pour la loi Agraria, il faut abroger les articles qui défendent au Morlaque d'aliéner, mais restreindre la faculté de vendre au cas d'absolue nécessité, et soumettre chaque vente à un droit pour le fisc, car il ne faut pas oublier que les fonds de terre des Morlaques sont nationaux. N. o. m.

nesposoben, in da dobiva od njega le četrtno pridelkov, treba je dovoliti lastniku, da odpusti svojega kolona, kadar hoče...⁷

Intendant⁸ so se ob nastopu svojih funkcij očitno trudili, da bi se informirali o odnosih, ki obstoje med kmeti in njihovimi gospodi. Lahko si je predstavljati, da njihovi informatorji v teh zadevah niso bili vedno nepristranski, in da jim je včasih uspelo, da s svojimi nazori prepričajo francoske funkcionarje. »Očrt o odnosih med gospodi in podložniki v provinci Kranjski«,⁹ ki vsebuje podrobne informacije o različnih obveznostih, ki so jih imeli kranjski kmetje do svojih zemljiških gospodov, izrazito zagovarja interese gospodov. Avtor dokumenta dela to s takim prepričanjem, da ga ne spravlja v zadrego dejstvo, da si argumenti, ki jih uporablja, med seboj nasprotujejo. V dokumentu se vztraja na tem, da je tlaka breme, ki je povezano z zemljiščem. »Ta ... obveznost je realna in ne personalna, ker je povezana z zemljo in ne z osebo kmeta, ker je ta prost tlake, če ne poseduje ničesar, in ker tudi mnoga podložna zemljišča ne dajejo tlake.«⁹ Poudarja se, da predstavlja tlaka majhno breme za kmeta: »Končno tlaka skoraj ne zasluži tega imena v tej deželi, zemljiški gospodje so zelo daleč od tega, da bi jo uporabljali tako kakor na Češkem, v Avstriji ali na Moravskem, kjer velika prostranstva njihovih polj obdelujejo podložniki, medtem ko se tlaka na Kranjskem, kjer so polja zemljiških gospodov mnogo manjša, večinoma dogovori v denarju... in jo podložniki le v majhnem številu dni opravljajo v naravi, skoraj nikdar več kakor trideset dni na leto od podložnega zemljišča...«¹⁰ Kljub skromnosti njenega obsega se pa vendar trdi, da je tlaka glavni element dohodka zemljiškega gospoda: »Ta obveznost je eden od najboljših in najbolj važnih dohodkov zemljiških gospodov na Kranjskem, na njej sloni največji del vrednosti gospoščin, ker so vse druge obveznosti v denarju... zelo malo pomembne, dajatev v naravi pa ni mogoče ločiti od stroškov njihovega izterjevanja, ki absorbirajo zelo velik del od njih«, in dalje »...ta pomoč (tj. tlaka M. S.) je neizogibno potrebna, da se večina gospoščin ne bi spremenila v pustinje. Zelo malo gradov je v vaseh, večina je zelo oddaljena od njih, zemljiški gospodje bi torej ne mogli obdelovati svojih polj, ker bi ne našli niti delavcev niti zakupnikov. Celo tisti, ki žive v bližini kake vasi, bi jih ne našli dovolj, ker so vasi v tej deželi zelo majhne. Končno bi spričo dejstva, da je v času... žetev in setev ves pridelek odvisen pogosto od enega samega dneva, zemlji-

⁷ Il faut lever cet obstacle qu'elle met à l'amélioration de l'agriculture, en obligeant le propriétaire de garder un colon souvent inhabile et de n'en recevoir que le quart des fruits, en permettant au maître de renvoyer quand il veut son fermier... N. o. m.

⁸ Précis sur les relations entre Seigneurs et Sujets dans la province de Carniole. AS, Glavni intendant, fasc. 1, str. 309-314.

⁹ Cette ... obligation est réelle et non personnelle, parce qu'elle est attachée à la terre, et non à la personne du paysan, vu qu'il est libre de la corvée dès qu'il ne possède rien et qu'il y a aussi beaucoup de terres sujettes qui ne prétent point de corvée. N. o. m.

¹⁰ La corvée enfin ne mérite presque plus ce nom dans ce pays, car bien loin d'être employé par les seigneurs comme par ceux de Bohême, d'Autriche ou de Moravie, où les grandes étendues de leurs champs sont labourées par les sujets, la corvée en Carniole, où les champs seigneuriaux sont bien moins grands, est pour la plupart contractée en argent... et les sujets ne prétent qu'un très petit nombre de jours en nature, presque jamais plus de trente par an d'une métairie... N. o. m.

ški gospodje ne bili sposobni, da opravijo to delo s svojimi posli, in ker ne bi mogli dobiti delavcev, ki bi se rajše brigali za svoje lastne zadeve, bi to povzročilo njihov sigurni propad... in bili bi po malo letih prisiljeni, da opuste obdelovanje svojih zemljišč...¹¹ Misel, da bi mogla biti tlaka odpravljena, mu povzroča strah: »Splošni ukrep proti tlaki bi torej povzročil pritožbe, neštevilne procese, in bi imel zelo pogubne posledice za kredit, za premoženje vseh privatnikov, ne samo lastnikov, ampak tudi vseh tistih, ki so jim zaupali svoje dobrine, ker so se zanašali na varnost legitimnih premoženj.«¹² Odprava tlake bi poleg tega povzročila tudi pomembno škodo za cesarske domene. Zato avtor predlaga, da se naj tlaka ohrani, vsaj za nekaj let, da bi bilo zemljiškim gospodom mogoče prodati ali pa dati v najem svoja polja. Avtor tudi nakaže, da bi bilo dobro, če bi mogli zemljiški gospodje določiti odkupnino za tlako v žitu, ker bi jih to zaščitilo pred razvrednotenjem denarja in jim olajšalo vračanje posojil.

Méry de Contades,¹³ intendant Civilne Hrvatske, je predstavnik drugačnega mnenja. Izrazil ga je z vso močjo v svojem »Splošnem poročilu o položaju raznih delov upravnih panog sedanje province Civilna Hrvatska, v trenutku odstopa, v vmesnem razdobju od odstopa do nove organizacije in od nove organizacije«, datiranim s 16. februarjem 1813.¹⁴ Tu ugotavlja, ko opisuje stanje province v trenutku, ko je prešla pod francosko oblast, da je »fevdalizem v vsej ostrini svojega izvora še obstajal v deželi.«¹⁵ Contades piše, da je v delu province, ki leži med Karlovcem in Savo, zemlja po naravi plodna, »a malo obdelana, ker ni delovne sile, in zaradi učinka fevdalnega sistema.«¹⁶ Na ozemlju nekdanjega zagrebskega komitata »so bili svobodno kraljevsko mesto, ki se imenuje Karlovac, in svobodni trgi Samobor, Vrbovsko, Ravna gora... edini kraji v deželi, kjer zakoni, običaji in zlorabe fevdalizma niso pahnili prebivalcev v stanje otopelosti,

¹¹ Cette redevance fait un des meilleurs et des plus importants revenus des seigneurs en Carniole, sur elle repose la plus grande partie de la valeur des seigneuries, parce que toutes les autres redevances en argent... sont très peu importantes, et les droits en nature inséparables des frais du recouvrement, qui en consomment une assez grande partie... ce secours est indispensable, si la plupart des terres seigneuriales ne doit pas changer en déserts. Très peu de châteaux se trouvent dans les villages, la plupart en est fort éloignée, les seigneurs seraient donc hors d'état de cultiver leurs champs, ne trouvant ni laboureurs ni fermiers. Ceux mêmes résidant près d'un village n'en trouveraient pas suffisamment, les villages de ce pays étant assez petits. Enfin comme dans le temps... des moissons, des ensemencements toute la récolte dépend souvent d'un seul jour, les seigneurs incapables de suffire au travail avec leurs domestiques, et ne pouvant pas se procurer des laboureurs qui préféreraient leurs propres affaires, trouveraient leur ruine certaine... et en peu d'années ils seraient obligés d'abandonner la culture de leurs terres... N. o. m.

¹² Une mesure générale contre la corvée produirait donc des réclamations, des procès innombrables, les effets les plus funestes sur le crédit, sur la fortune de tous les particuliers, non seulement sur celle des possesseurs, mais de tous ceux qui leur ont confié leur bien, se reposant sur la sûreté des propriétés légitimes. N. o. m.

¹³ Njegova rodbina je dobila plemstvo v začetku XVII. stoletja in on je bil rojen kot marquis. Preden je postal prislednik, je študiral pravo v Parizu. Njegova kariera v upravni službi, ki se je začela sijajno, je bila prekinjena po restavraciji. L. 1814, ko je imel 28 let, je bil postavljen na razpoloženje in je odslej živel v Angersu, svojem rojstnem mestu, udeležstvoval se je pa le še v občinskem svetu.

¹⁴ Rapport général sur la situation des diverses parties de branches d'administration de la Province actuelle de la Croatie Civile, au moment de la cession, pendant le temps intermédiaire de la cession à la nouvelle organisation, et depuis la nouvelle organisation. AN, F 1er 62.

¹⁵ ... la féodalité dans toute la rigueur de son origine existait encore dans le pays. N. o. m.

¹⁶ ... mais peu cultivé faute de bras et par un effet de la féodalité. N. o. m.

s tem da so bili plodovi njihovega dela namenjeni le za razkošje in uživanje nekaterih oseb, ki so bile večinoma lene in nekoristne, in s tem da je bila na ta način pri teh prebivalcih paralizirana vsaka energija in vsaka delavnost... Dohodki države so bili majhni, kar je nujna posledica privilegijev zemljiških gospodov, ki so uporabili v svojo korist večji del dohodkov dežele.¹⁷

Nato preide Contades k opisu dela Kranjske, ki je bil priključen Civilni Hrvatski, in piše: »Fevdalizem je bil tam v začetku isti kakor v zagrebškem komitatu, toda 1776 ga je odlok avstrijskega dvora spremenil na način, ki je bil koristen za podložnika in za državo, s tem da je ublažil nevoljništvo podložnika in da je dodelil državi nekatere privilegije zemljiškega gospoda. Razlika, ki obstoji od tega časa med Kranjcem in Hrvatom glede na delavnost in značaj, dokazuje, kako je treba obžalovati, da odlok iz leta 1776 ni bil tedaj uveljavljen v vsej Hrvatski.«¹⁸

Intendant nakazuje tudi skoraj nepremagljive težave, ki jih za pravično razdelitev in reden dotok zemljiškega davka ustvarja »dvomljivi položaj zemljiške lastnine, ki jo zakoni fevdalizma na čuden način dele med podložnika in zemljiškega gospoda.«¹⁹ Nujno je spraviti sistem zemljiške lastnine v provinci v soglasje s francoskimi zakoni. S cesarskim dekretom, ki se pričakuje in ki bo uredil to materijo, bo prenehalo stanje deljenosti, v kakršnem se zdaj nahaja lastnina zemlje. Tu pa nastaja vprašanje, komu naj pripada lastnina zemlje, pojmovana v smislu, ki ga ji je dal civilni zakonik, podložniku ali zemljiškemu gospodu? Intendant ne skriva svojega mnenja o tem, v kakšni smeri bi morala iti odločitev vrhovne oblasti: »Ne moremo si prikrivati, da je bil zemljiški gospod prvotno lastnik zemlje, on ima zdaj več gotovine ali več možnosti, da si jo preskrbi, kakor podložnik, in zato se pravo in interes državne blagajne borita v korist zemljiškega gospoda. Toda dokler bo zemljiški gospod lastnik, podložnik ne bo izšel iz stanja apatije in ravnodušnosti glede svojega položaja, kamor je prišel zaradi oblasti zemljiškega gospoda. Če bo podložnik proglašen za lastnika, ga bo interes za lastnino naredil delavnega, on bo bolje obdeloval svoja zemljišča, in končno bo po nekaj letih plačeval svoje davke najmanj tako lahko kakor zemljiški gospod. Po teh motivih zahtevajo interes poljedelstva, prebivalstva in za bodočnost tudi državne blagajne, da se proglasi podložnik za

¹⁷ ... une ville libre et royale nommée Carlstadt, les bourgs libres Samobor, Verbovsko, Ravna gora ... étaient les seuls endroits du pays dont les lois, usages et abus de la féodalité n'eussent pas réduit les habitants à l'état d'abrutissement, en consacrant le fruit de leurs travaux au luxe et à la jouissance de quelques personnages pour la plupart oisifs et inutiles, et en paralysant de cette manière en eux toute énergie et toute industrie... Les revenus de l'Etat étaient peu considérables par une conséquence nécessaire des privilèges des seigneurs qui absorbaient en leur faveur la majeure partie des revenus du pays. N. o. m.

¹⁸ La féodalité y avait d'abord été la même que celle du Comitat d'Agram, mais en 1776 un édit de la Cour d'Autriche la modifia d'une manière avantageuse au colon et à l'Etat, en adoucissant le servage du colon et en attribuant à l'Etat quelques uns des privilèges du seigneur. La différence qui existe depuis cette époque entre le Carniolien et le Croate pour l'industrie et le caractère prouve combien il est à regretter que l'édit de 1776 n'ait pas été alors appliqué à toute la Croatie. N. o. m.

¹⁹ ... la situation douteuse des propriétés foncières, bizarrement divisées par les lois de la féodalité, entre le colon et le seigneur. N. o. m.

lastnika in tako izide iz stanja suženjstva, ki ga je privedlo v nesposobnost in revščino.«²⁰

Po ironiji usode je bil Méry de Contades, ki je bil tako pogumen zagovornik stvari kmetov, ki jih je upravljal, nekaj mesecev kasneje napaden od teh kmetov samih, zvezan in izročen avstrijskim četam.²¹ To ga sicer pač ni preveč zaprepastilo, ker ni imel mnogo iluzij o stopnji popularnosti francoskih oblasti med hrvatskimi kmeti. Mislil je, da v čustvovanju kmetskega prebivalstva v odnosu do novega režima prevladuje indiferentnost: »Sedanja generacija tega razreda, ki je navajena misliti in delati le za svojega zemljiškega gospoda, ki je brez kake vrste pouka, ki je izgubila vsako duševno silo zaradi dolgotrajne revščine, pomanjkanja osebnega interesa in ponižujočega ravnanja z njo, je malo sposobna za privrženost in opozicijo.«²² Vlada more računati na iskreno privrženost samo pri bodoči generaciji, ki bo vzgojena v svobodi.

Prevladujoči ton v Contadovem poročilu je pa optimističen. Zakoni cesarstva so že zlomili del okovov hrvatskih kmetov ozemlja med Karlovcem in Savo, kmalu bodo pa dosegli, da bodo kmetje popolnoma zapustili stanje suženjstva in postali ljudje v človeški družbi. Želja po pridobivanju in interes za lastnino bosta vzpodbujala pri njih delavnost, obdelovali bodo boljše svojo zemljo in blagostanje bo pri njih stopilo na mesto revščine. V delu province med Karlovcem in primorjem bo pa francoska zakonodaja »osvobodila prav tako (kmete) od suženjstva fevdalizma, ne bo jih pa mogla osvoboditi od suženjstva potrebe... Oni ne morejo upati na občutna izboljšanja svojega položaja, dokler se ne bo obnovila aktivnost pomorske trgovine.«²³

Intendant Istre Lucien Emile Arnault²⁴ se je izrazil nič manj odločno za popolno odpravo vseh fevdalnih bremen. Predvideval je važne politične posledice, ki bi jih mogel imeti ta ukrep, in je želel, da ga pospeši. Odprava fevdalnega sistema je bila po njegovem mnenju prva

²⁰ On ne peut se dissimuler que le seigneur a été originairement propriétaire du fond, il a actuellement plus de numéraire ou plus de moyens de s'en procurer que le colon, en conséquence la justice et l'intérêt du trésor militent en faveur du seigneur. Mais, tant que le seigneur restera propriétaire, le colon ne sortira pas de l'état d'apathie et d'indifférence sur sa position, où il a été mis par la domination du seigneur. Si le colon est déclaré propriétaire, l'intérêt de la propriété le rendra industriel, il cultivera mieux ses terres et finira, au bout de quelques années, par payer ses contributions au moins aussi facilement que le seigneur. D'après ces motifs l'intérêt de l'agriculture, de l'habitat et pour l'avenir du Trésor exigent que le colon soit déclaré propriétaire et sorte ainsi de l'esclavage qui l'a conduit à l'ineptie et à la misère. N. o. m.

²¹ Télégraphe officiel, št. 70 od 31. VIII. 1813. Prim. L. Madelin, o. d., str. 237.

²² La génération présente de cette classe, habituée à ne penser et agir que pour son seigneur, sans aucune espèce d'instruction, et ayant perdu toute force d'âme par une longue suite de misère, de manque d'intérêt personnel, et du traitement avilissant, est peu susceptible d'attachement et d'opposition. N. o. m., na koncu.

²³ ... délivrera également de l'esclavage de la féodalité, mais elle ne pourra les délivrer de celui du besoin... Ils ne peuvent pas espérer d'améliorations sensibles dans leur position que lorsque le commerce maritime aura repris son activité. N. o. m.

²⁴ Lucien Emile Arnault je bil sin znanega dramskega avtorja. Njegov oče, zvest pristaš Napoleona, je bil proskribiran v času drugega povratka Burbonov. Sin se je posvetil najprej upravni karieri in je bil imenovan za prisednika Državnega sveta 1. 1808. Ko se je vrnil v Francijo po izgubi Ilirskih provinc, je bil imenovan za podprefekta v Chateauroux, potem za prefekta v Ardèche, moral pa je opustiti te funkcije v času restavracije in se je vrnil v administracijo šele po juljski revoluciji. Napisal je nekaj gledaliških komadov, od katerih so imeli nekateri v tedanji dobi mnogo uspehov.

in najbolj važna naloga nove uprave Ilirskih provinc, ona bi pridobila prebivalce za francosko vlado. Arnault je bil mnenja, da je odprava fevdalnega sistema v vsakem primeru neizogibna, da jo je pa treba izvesti hitro, če se želi doseči s tem dejanjem politične prednosti. Če bi se to izvedlo prepozno, pod pritiskom dogodkov, to ne bi imelo zaželenega učinka na razpoloženje kmetskega prebivalstva.²⁵

Korespondenca Arnaulta iz l. 1810, ki se tiče gosposčine Devin, dokazuje, da je pričakoval skorajšnjo odpravo fevdalnih odnosov.²⁶ Leto dni pozneje ni bil več tako siguren. Ozemlje gosposčine je bilo razdeljeno med dve intendanci; zaradi te dvojne odvisnosti so nastale »neštete težave za upravo sodstva, izterjevanje in razdelitev davkov, rekrutacijo in službo nacionalne garde.«²⁷ Lastnik gosposčine je večkrat zahteval, da bi bile občine, ki sestavljajo gosposčino, združene v okviru iste intendance. Prepričan, da mora nova organizacija privedi do »pametne razdelitve ozemlja«, mu je Arnault svetoval, da naj potrpi do tistega časa, ki je zanj upal, da bo prišel kmalu. Ko se je pa izvedba zakasnila, je bil prisiljen priznati, da je zaradi dobrega in lažjega uradovanja nujno, da se gosposčina Devin v celoti podredi upravi istega intendanta, dokler bo obstajal sistem, ki je bil podedovan od Avstrije.²⁸ Ta primer kaže, kako so bili v položaju, kjer je bilo pravno stanje zelo nejasno, in kjer so kasnile odločbe zakonodajalca, ki bi ga razjasnile, intendant prisiljeni, da popuste pod pritiskom fevdalnih odnosov, ki so ostali nespremenjeni.

Girod de Vienne, intendant Civilne Hrvatske v letu 1810, se je postavil ob sporu med kmeti gosposčine Čabar in njihovim zemljiškim gospodom na stališče pravnega formalizma. Na podlagi ogrskega prava je odklonil pritožbe kmetov, jim naložil, da plačajo stroške postopka, in odredil istočasno zanje telesne kazni. Ker niso mogli plačati stroškov postopka, je dal zapleniti in prodati njihovo živino, čeprav je vedel, da je njihov položaj beden.²⁹

Področje, kjer je nadaljnji obstoj fevdalnih odnosov povzročal velike težave upravi, je bilo področje državnih dohodkov. Naj govori intendant Koroške: »Ohranitev dajatev, ki jih prejema zemljiški gospod ob prodaji podložnih zemljišč, in drugih starih dajatev, ki jih prejema ob menjavanju posestnika podložnega zemljišča, skupaj s francoskimi davki ob menjavanju posestnika zemljišča, nalaga tako težko breme prebivalcem, da število prodaj in zamenjav posesti ni

²⁵ Pismo od 12. oktobra 1810, AN, AF IV, 1713. Iste ideje se nahajajo tudi v poročilu Arnaulta o upravi province Istre v l. 1812, AN, F¹E 62.

²⁶ Pismo od 28. maja 1810, AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 335–336, citirano tudi pri L. Madelinu, o. d., str. 248, op. 5.

²⁷ ... des difficultés sans nombre pour l'administration de la justice, la perception et répartition des impôts, la levée de la conscription et le service de la garde nationale. N. o. m.

²⁸ Pismo od 21. maja 1811, AS, Glavni intendant, fasc. 2.

²⁹ AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 513 in sl. Louis Philippe Joseph Girod de Vienne, sin generala, je bil rojen v Besançonu l. 1779. Služil je v armadi. l. 1809 je pa postal predsednik v Državnem svetu in je bil od novembra 1809 intendant Civilne Hrvatske. Novembra 1810 je bil imenovan za prefekta v Aveyronu in je dobil od Napoleona naslov barona de Trémont.

več tako kakor je bilo preje.«³⁰ Intendant zato predlaga, da bi se francoska pristojbina ob menjavanju posestnika zemljišča zmanjšala na polovico, vendar pa ta ukrep ne bo rešil problema zemljiškega davka. »Prebivalci Koroške so obremenjeni po velikem številu obveznosti in dajatev, ki so ali čisto fevdalne ali pa omadeževane s fevdalizmom. Te dajatve so zelo velike in več občin, ki imajo velik zaostanek, ne bo nikdar v stanju, da bi se jih rešile in da bi plačevale svoje davke. Cesar Jožef II. je imel načrt, da bi izvedel splošno redukcijo. Leta 1788 je bila ustanovljena komisija, ki naj bi izvršila pripravljalno delo. Smrt cesarja Jožefa II. in dolge vojne, ki so sledile, so povzročile, da so na to akcijo pozabili. Če bi jo francoska vlada povzela, bi to dokazalo vpliv genija cesarja, ki mu ne more uiti ničesar, kar interesira ljudstva. Zemljiški gospodje, ki imajo danes le hipotetičen dohodek, bi mogli računati na redne dohodke, oni bi na videz nekaj žrtvovali, v resnici bi pa pridobili.«³¹

Intendant Istre je imel iste skrbi. De Contades je opisoval bolj podrobno probleme, ki so nastajali ob razdelitvi in izterjevanju zemljiškega davka.³² Ta davek je bil uveden v provinci Civilna Hrvatska s 1. novembrom 1810, na podlagi odloka vojvode Dubrovniškega od 16. julija istega leta. Dejstva, da uradniki direkcije davkov niso poznali dežele, in da je komisarjem, ki so izvršili porazdelitev in ki so bili izbrani med prebivalci, manjkala izkušnja, skupaj s preveliko naglico, s katero so bile izvedene vse te akcije, so povzročila, da je prišlo do številnih nepravilnosti. Višina davkov je bila pri mnogih davčnih obvezancih določena mnogo previsoko, brez odnosa do njihovih resničnih dohodkov, ker je — skupaj z davčnimi dokladi — presegala polovico teh dohodkov. Neenakost pri razdelitvi in energija, s katero so oblasti postopale pri izterjevanju, so povzročile številne proteste. Leta 1811 je bilo potrebno izdelati nove davčne sezname in znižati zemljiški in osebni davek, naslednje leto je bila razdelitev izboljšana. Vendar pa ugotavlja intendant, da »sedanji položaj podložnika še škoduje razdelitvi in izterjevanju osebnega davka, ker ovira drobljenje dednih posesti. Iz tega, da ni tega drobljenja dednih

³⁰ Le maintien des droits des lods et autres anciens droits de mutation avec le droit de mutation français imposent une charge si onéreuse au habitants, que le nombre de ventes et d'échanges de propriété n'est plus dans l'ancienne proportion. Rapport sur la situation et l'administration dans la Province de Carinthie à la fin de l'année 1812, présenté... par de Charnage, auditeur au Conseil d'Etat, intendant de la Province. AN, F^{1E}, 62. Rodbina Sophie Edouard Dunod de Charnage-a je pripadala novemu plemstvu (povzdignjena v plemstvo 1734). Njegov oče je bil svetnik parlamenta v Franche Comté. Sophie Edouard je študirala pravo, leta 1807 je vstopil v vojsko, l. 1809 je bil pa imenovan za prisednika v Državnem svetu. Bil je adjutant Napoleona v času kampanje v Franciji in prefekt v Lozère v času stotih dni, v dobi restavracije pa ni mogel nadaljevati svoje kariere v administraciji.

³¹ Les habitants de la Carinthie sont chargés d'un grand nombre de prestations et redevances ou purement féodales ou entachées de féodalité. Ces redevances sont très fortes et plusieurs communes ayant un arriéré considérable ne seront jamais en état de s'acquitter et de payer leurs contributions. L'empereur Joseph II avait projeté de faire une réduction générale. En 1788 une commission fut créée pour procéder à un travail préparatoire. La mort de l'empereur Joseph II et les longues guerres qui suivirent firent perdre de vue cette opération. Si elle était reprise par le Gouvernement français, elle attesterait l'influence du génie de l'Empereur auquel rien de ce qui intéresse les peuples ne peut échapper. Les seigneurs qui ne possèdent aujourd'hui qu'un revenu hypothétique pourraient compter sur des rentrées régulières et, faisant un sacrifice apparent, y gagneraient réellement. N. o. m.

³² Poročilo iz februarja 1813, citirano zgoraj.

posesti, sledi, da živi v razdobju več generacij ista rodbina v isti hiši. Število članov teh rodbin se postopoma povečuje in ... ker je poglavar rodbine edini gospodar, je mogoče označiti vse druge kot prave posle. Oni nimajo svoje lastnine, prejemajo majhno in često celo nikake mezde, tako da se zdi, da bi morali biti po duhu in po določbah zakona o osebnem davku izvzeti od plačevanja tega davka, toda tako izvezanje bi skrčilo preveč število davčnih zavezancev.³³ Da bi izboljšali ta položaj, so leta 1813 obdavčili vse člane različnih rodbin, v nasprotju s predhodnim razdobjem, ko so samo poglavarji rodbine nastopali v davčnih seznamih kot davčni zavezanci. Ta postopek je omogočil znižanje davčne mere, a de Contades dodaja, da se je treba bati, da ne bi bili obdavčeni posamezniki, ki bi ne bili sposobni, da plačajo.

Fevdalni sistem je oviral tudi plačevanje davka na menjavanje zemljiške posesti, ki bi moral predstavljati važen vir fiskalnih dohodkov. De Contades je pisal, da »po tem sistemu na podložnike ni mogoče gledati kot na lastnike, plačevanje davkov na spremembo lastnika je silno redko. Tudi dohodki od davkov na prodaje nepremičnin so zelo skromni, ker so zaradi istega vzroka prodaje zelo maloštevilne.«³⁴ Ob tej priliki je intendant znova poudarjal nujnost, da se sistem zemljiške lastnine v Ilirskih provinciah prilagodi zakonodaji cesarstva.

Intendant Dalmacije prav tako ni skrival svojega mnenja, da je davčno breme v njegovi provinci pretežno. »Davki se plačujejo brez mrmranja, a ne brez muk ... finančni sistem cesarstva je morda preveč oster za to deželo.«³⁵ Odmera davkov ni bila izvršena korektno, predvsem davka na obrt in trgovino. Posledica je bila, da je prebivalec podeželja, ki je pridelal le malo žita, plačal večji davek kakor v Franciji, medtem ko je trgovec v mestu plačal le majhen osebni davek. Intendant je mnenja, da je treba misliti na ublažitev zemljiškega davka, ker je revščina dalmatinskega ljudstva takšna, da bi se morali v primeru, da bi bila še povečana s pretiranimi davki, bati izseljevanja, zločinov in depopulacije dežele.

Intendant Dubrovnika Lareinty je gledal na agrarni problem drugače kakor njegovi kolegi. Svoje gledanje je pojasnil, ko je nastalo vprašanje plačevanja zemljiškega davka v njegovi provinci, pri tem je pa zastopal tezo, da mora vlada poseči v odnose med kolonom in

³³ ... la situation actuelle du colon nuit encore à la répartition et au recouvrement de l'impôt personnel, en mettant des entraves au morcellement des héritages. Il résulte de ce défaut du morcellement des héritages que pendant plusieurs générations la même famille habite la même maison. Le nombre de membres de ces familles se multiplie successivement et ... le chef de la famille étant le seul maître, tous les autres peuvent être considérés comme de véritables domestiques. Ils n'ont aucune propriété, peu et même souvent aucun salaire, en sorte que, d'après l'esprit et les dispositions de la loi sur l'impôt personnel, ils sembleraient devoir en être exempts, mais cette exemption réduirait à un trop petit nombre les contribuables. N. o. m.

³⁴ D'après ce régime, les colons ne pouvant pas être considérés comme propriétaires, la perception du droit de mutation est extrêmement rare. Les droits perçus sur les ventes d'immeubles sont également fort modiques, parce que, pour la même cause, les ventes sont très peu nombreuses. N. o. m.

³⁵ ... les impôts s'acquittent sans murmure, mais non sans peine ... Le système financier de l'Empire est peut-être trop rigoureux pour ce pays. Rapport général sur l'administration de la Dalmatie pendant l'année 1812, AN, F¹E 62.

lastnikom, vendar pa v tem smislu, da brani interese lastnika. »Zemljišča dubrovniškega okraja dajejo od davnih časov lastniki v obdelovanje kolonom, ki živijo na njih že dolgo vrsto generacij. Nekatere pogodbe so napisane, največji del pa ne, toda splošne osnove, ki niso sporne, so povsod iste. Lastnik daje svojo zemljo, kolon pa svoje delo, pod pogojem, da si razdelita po polovici, tretjini ali četrtini pridelke zemljišča. Pod staro vlado sta lastnik in kolon plačevala tudi v istem razmerju zelo zmeren davek, ki je tedaj obstajal ... Danes so pa ob uvedbi zemljiškega davka l. 1813 obvezali lastnika, da ga plača v celoti (iz tehničnih razlogov in pa zato, da se olajša izplačevanje. M. S.) ... Toda če vlada ne pride v pomoč lastniku, da mu preskrbi izplačilo predujma, ki ga bi dal svojemu kolonu, bo ta svoj predujem v celoti izgubil, ta izguba bo pa nujno imela za posledico popoln propad vsega razreda lastnikov.«³⁶ Kakor argumentira intendant, daje tisti, ki uživa le tretjino ali četrtino pridelkov zemljišča, vladi s tem, da plačuje davke v celoti, 60 % ali 80 % svojega dohodka. Lastnik se ne bi mogel sporazumeti s kolonom; »ta bo odklanjal vedno vsak sporazum, zato da bi mu predlagali preklic pogodbe«,³⁷ to bi pa obvezalo lastnika, da plača melioracije. Ker so pa bila zemljišča neobdelana v že zelo oddaljenem času, ko so bila dana v zakup, bi bil lastnik v tem primeru prisiljen, da plača celotno vrednost trt in oljk. »Težava ob preklicu pogodbe pomeni torej, da je to nekaj nemogočega. Ker morata ostati kolon in lastnik vsak na svojem mestu, je potrebno, da vlada zagotovi interese obeh strank.«³⁸ Sredstvo, ki ga je Larenty predlagal v ta namen, je bilo drakonsko: »Lastnik ni mogel doslej nikdar doseči plačila svojega dela dohodka, ne da bi uporabil prisilno sredstvo z vkvartiranjem vojakov; kako more upati, da bo dobil povrnjeno rastočo terjatev dela kontribucije, ki ga je plačal vnaprej za svojega kolona, če ga vlada ne pooblasti, da se poslužuje za povračilo istih sredstev ... Zdi se mi torej nujno, da se mu dovoli zahtevati, v primerni obliki in s primerno garancijo, prisilna sredstva z vkvartiranjem vojakov.«³⁹ Tega predloga pa Chabrol ni odobril, če-

³⁶ Les terres du district de Raguse sont de temps immémorial données en culture par les propriétaires à des colons qui y sont établis depuis une longue suite de générations. Quelques contrats sont écrits, le plus grand nombre ne l'est pas, mais les bases générales non contestées sont partout les mêmes. Le propriétaire donne sa terre, le colon - son industrie, à condition de partager par moitié, 1/3 ou 1/4 les fruits de la terre. Sous l'ancien gouvernement le propriétaire et le colon payaient aussi dans la même proportion le très modique impôt qui existait alors ... Aujourd'hui, dans l'établissement de la contribution foncière de 1813, on a assujéti le propriétaire à en payer la totalité ... Mais si le Gouvernement ne vient pas au secours du propriétaire pour lui procurer le remboursement de l'avance qu'il aura faite pour son colon, il la perdra entièrement, et cette perte entraînera nécessairement la ruine totale de la classe entière des propriétaires. Rapport sur l'état de l'administration à la fin de l'année 1812, du 1er mars 1813, AN F¹E 62.

³⁷ celui-ci se refusera toujours à tout arrangement, afin qu'on lui propose la dissolution du contrat. N. o. m.

³⁸ La difficulté de rompre le contrat équivaut donc à une impossibilité. Le colon et le propriétaire devant nécessairement rester dans leurs positions respectives, il faut que le gouvernement garantisse les intérêts des deux parties. N. o. m.

³⁹ Le propriétaire n'a jamais pu jusqu'à présent obtenir le payement de sa part dans le revenu sans employer la contrainte par voie de garnisaires; comment peut-il espérer de recouvrer une créance accrue de la portion de contribution payée d'avance pour son colon, si le Gouvernement ne l'autorise à employer des mêmes moyens pour le remboursement ... Il me paraît donc nécessaire de lui permettre de réclamer, moyennant des formes et une garantie convenable, la contrainte par voie de garnisaires. N. o. m.

prav je intendant trdil, da je to najboljše sredstvo tudi s stališča interesov kolona: »Ni težko dokazati, da je ta način prisile ne samo najbolj hiter, ampak tudi najmanj nadležen, najmanj mučen in najbolj poceni za kolona. Obstoji samo še en način, tj. sodba mirovnega sodnika. Toda poziv in sodba imata za posledico vsaj 15 ali 20 frankov stroškov. Kolon bo poleg tega izgubil, zato da se odzove pozivu, en dan ali dva zaradi razsežnosti kantonov mirovnih sodišč, in ker bo šlo najbolj pogosto za izplačilo vrednosti treh ali štirih frankov spričo dejstva, da se posestva dele do neskončnosti, bo v primeru, da se slabi volji pridruži še nekaj realnih ovir, ki bodo kolonu preprečevale plačevanje, ta še manj sposoben, da bi plačal štirikrat tako veliko vsoto.«⁴⁰ Intendant še dodaja, da bi istočasno lastnik ne dobil dela dohodka, ki mu ga kolon skoraj nikdar ne daje prostovoljno, ne dobil tudi povračila kontribucije in bi bil poleg tega še dolžan plačati stroške za sodišče, kamor se bo obrnil brez vsake koristi. Lareinty zaključuje svoja razpravljanja s tem, da si ni mogoče zamisliti bolj neznosnega položaja, ki bi bolj zaslužil, da se zanj zanima vlada. Ti predlogi niso bili sprejeti. Generalni intendant je odgovoril, da je prisilno sredstvo z vkvartiranjem vojakov v nasprotju z zakonom.

Pritisk zemljiških gospodov na oblasti, da bi dovolile vkvartiranje vojakov, je moral biti tudi sicer zelo močan. Intendant Baselli je opozarjal, da »zemljiški gospodje v ljubljanskem okrožju zahtevajo vojake, žandarje, eksekutorje, vkvartirane vojake, gozdne čuvaje, in jih pošiljajo med kmete zaradi eksekucije zaradi svojih osebnih zadev«⁴¹ in je zahteval, da generalni guverner formalno in pod strogimi sankcijami prepove, da bi se ugodilo podobnim zahtevam. V okraju Boka Kotorska je bil general Gauthier nasproten rabi tega prisilnega sredstva, ker je bil mnenja, da bi moglo to izzvati preveliko nezadovoljstvo prebivalstva in preprečiti gradnjo utrdb. Intendant de Charnage tudi ni bil pristaš vojaške eksekucije. Obžaloval je dejstvo, da se je bilo potrebno zateči k njej, ker so prebivalci smatrali za vprašanje časti, da ne kupujejo predmetov, ki so bili po sodišču sekvestirani ali zaplenjeni pri davkoplačevalcih, ki so bili v zamudi pri plačevanju. V provinci, ki jo je upravljal, je bilo v letih 1811 in 1812 izvršenih več kakor sto rubežev, a za predmete, ki so bili na dražbi, se ni pojavil niti en sam kupec.⁴²

⁴⁰ Il n'est pas difficile de prouver que ce mode de contrainte est non seulement le plus prompt, mais encore le moins onéreux, le moins fâcheux et le plus économique pour le colon. Il n'y en a qu'un autre, c'est celui par sentence du juge de paix. Or, une citation et une sentence entraîne au moins 15 ou 20 francs de frais. Le colon en outre perdra, pour se rendre à la citation, une ou deux journées, à raison de l'étendue des cantons des justices de paix, et comme il s'agira le plus souvent du recouvrement d'une valeur de 3 ou 4 francs, les propriétés étant divisées à l'infini, si un peu de gêne réelle s'est jointe à la mauvaise volonté pour empêcher le colon de payer, il sera bien moins en état d'acquitter une somme quadruplée. N. o. m.

⁴¹ ... les militaires, les gens d'armes, les porteurs de contraintes, les garnisaires, les gardes forestiers sont requis dans le cercle de Laybach par des seigneurs qui les envoient en exécution chez les paysans pour leurs affaires personnelles. Rapport de l'intendant général du 10 février 1811. AS. Glavni intendant, fasc. 1.

⁴² Poročilo de Charnage-a, citirano zgoraj.

Breme, ki ga je prebivalstvo težko prenašalo, so bili številni kuluki (tlake) za graditev cest. Na Koroškem, kjer vendar niso bili čisto brezplačni, ker so delavci prejeli 50 centimov na dan, je intendant ugotovil, da »ljudje, ki jih zberejo na ta način, prihajajo z vso slabo voljo, ki bi jo prinesli s seboj k popolnoma brezplačnim kulukom, in ono malo dela, ki ga opravijo, stane vlado mnogo.«⁴³ De Contades je bil mnenja, da so bili ti kuluki pod avstrijsko vlado često uporabljani ali pa zlorabljeni za privatne koristi, tako da so predstavljali težko breme za prebivalstvo, ne da bi kaj koristili deželi. Francoska uprava je znala po njegovem mnenju odpraviti te zlorabe. Iz zgoraj citiranega poročila Lareintyja, intendanta Dubrovnika, kjer so se vršila dela gradnje Napoleonove ceste, je razvidna teža bremena, ki je zaradi tega težila prebivalstvo, in to še toliko bolj, ker je to prebivalstvo, zmanjšano za eno četrtno zaradi emigracije, moralo še dajati delovno silo za dela na utrdbah, za graditev solin in za številne čuvajnice vzdolž obale.

Zanimivo je, da zavzema neprijetni problem odprave fevdalnega sistema malo mesta v korespondenci grofa Chabrola, generalnega intendanta Ilirskih provinc, v dobi prvih 18 mesecev njegovega upravljanja. Težave, o katerih so razpravljali intendant provinc v svojih poročilih, so bile zmanjšane ali zamolčane v poročilih generalnega intendanta, gorečega uradnika, ki je skrbel za to, da se ne bi zameril svojim šefom. To ravnanje je privedlo do dezinformacije centralnih oblasti cesarstva. Po Chabrolu je prebivalstvo rado opravljalo tlako na cestah, ta sistem je omogočal graditev cest z majhnimi stroški, in čeprav je predvidena objava francoskih zakonov morala imeti za posledico odpravo te tlake, je Chabrol mislil, da bodo isti ljudje, ki so opravljali tlako, pripravljeni delati za zelo zmerno mezdno.⁴⁴ Ponavljal je to trditev še leta 1812: »Sistem izvajanja del na mostovih in cestah, ki velja v teh provincah, je omogočil doseči rezultate, ki so nesorazmerno večji kakor vse tisto, kar bi bilo mogoče izvesti v Franciji z istimi sredstvi.« Hvalil je razpoloženje prebivalcev, ki »gledajo na obveznost, da delajo skupaj na delih, od katerih vsi skupaj uživajo sadove, kot na posvečeno in skoraj versko dolžnost, in so se z gorečnostjo odločili določiti svoje dnevno delo...« Chabrol je šel tako daleč, da je trdil, da ima izdatek 12000 ali 15000 frankov v Ilirskih provincah isto vrednost kakor izdatek desetih ali dvanajstih milijonov, potrošenih v kateremkoli drugem kraju cesarstva. L. 1813 je Chabrol pisal: »Občine, ki sodelujejo pri kuluku in dobivajo le skromno odškodnino, dajejo več kakor zakon zahteva od njih..., in rezultati, ki se jih doseže, so daleč preko vsakega sorazmerja z izdatki, ki jih

⁴³ ... les hommes requis de cette manière viennent avec toute la mauvaise volonté qu'ils apporteraient à des corvées tout-à-fait gratuites et le peu de travail qu'ils font coûte beaucoup au gouvernement. Poročilo de Contadesa, citirano zgoraj.

⁴⁴ Pismo ministru notranjih zadev, 28. novembra 1811, AN F^{1E} 61.

ima zanjé-državna blagajna.⁴⁵ V istem času je pa poročilo generalnega komisarja policije za Kranjsko opozarjalo na nepotrpežljivost, s katero je prebivalstvo prenašalo to breme.⁴⁶

Chabrol, ki je bil po svojem socialnem izvoru in izobrazbi konservativec,⁴⁷ je bil daleč od tega, da bi se strinjal z nepotrpežljivostjo mladih prisednikov, in v začetku ni izgledalo, da bi bil nasprotnik politike obzirnosti do interesov zemljiških gospodov, ki mu je bila predpisana. Kolikor bolj se je pa poglobljalo njegovo poznavanje dežele, je pa začel spoznavati vse neprilike. Ko mu generalni direktor računovodstva občin pri notranjem ministrstvu v Parizu očita, da stopnja za davčne doklade v Ilirskih provincah ni ista kakor v ostalem cesarstvu, odgovarja Chabrol z ostro razdraženostjo: »Imel bom čast, da vas opozorim, da je zemljiški davek kakršen je danes... dvakrat tako visok v primeri s prejšnjim stanjem, in da to breme, ki je tako težko za obdelovalca, postane zanj še težje, ker ga zakon obvezuje, da še dalje daje činže, rente, tlake, desetino in vse fevdalne dajatve, ki... prebivalcu komaj še puščajo sredstva za življenje.«⁴⁸

V kritičnem položaju cesarstva l. 1813 so se težave, s katerimi se je borila francoska uprava Ilirskih provinc, še povečale. Problem medsebojnih odnosov med zemljiškimi gospodi in kmeti pa še vedno ni bil rešen. Napoleonu so predložili projekt dekreta, ki je pod vplivom rešitev, ki so bile sprejete za hanzeatske departemente cesarstva, predvideval odkup fevdalnih dajatev. Chabrol si pa ni delal utvar o možnostih tega odkupa, za katerega je mislil, da se ne da izvesti. Izrazil je to z odločnostjo, ki jo redko srečamo v njegovi korespondenci:

⁴⁵ Le système d'exécution des travaux des ponts et chaussées suivi dans ces provinces a permis d'obtenir des résultats hors de toute proportion avec ceux qu'on aurait pu réaliser en France avec les mêmes moyens. — (prebivalci) regardant comme un devoir sacré et presque religieux l'obligation de travailler en commun à des travaux dont tous recueillent en commun les fruits, se sont portés avec empressement à disposer de leurs journées... — Les communes qui fournissent aux corvées et qui ne reçoivent qu'une modique rétribution, donnent plus même que la loi n'exige d'elles... et les résultats qu'on en obtient sont hors de toute proportion avec les dépenses qu'ils coûtent au trésor. — Pisma notranjemu ministru. 10. aprila 1812 in

29. aprila 1813, AN, I^{1E} 61.

⁴⁶ Rapport No 6 du 4 août 1813, AS, Glavni intendant, fasc. 39.

⁴⁷ Christophe-Jean Chabrol de Crouzol, grof cesarstva, je izšel iz rodbine juristov in upravnikov, kateri je bilo 1767 podeljeno plemstvo. Rojen je bil 1771, določen je bil za duhovnika in je vstopil v kongregacijo oratorijancev. Ker je odklonil prisego na civilno ustavo duhovnikov, je bil v času terorja aretiran skupaj s svojim očetom. Njegova kariera v administraciji se je začela s tem, da je bil imenovan za prisednika v Državni svet, l. 1809 je postal maître des requêtes. Ludvik XVIII. ga je imenoval za državnega svetnika in prefekta v Rhône. Po drugem povratku Ludvika XVIII. je dopustil divjanje reakcije v Lyonu pod pretvezo, da je šlo za zaroto. Postal je nato državni podsekretar v notranjem ministrstvu in je imel več visokih funkcij v upravi (minister za mornarico 1823, minister za finance 1829). Leta 1825 je postal član gosposke zbornice. V času julijske monarhije ni imel več uradnih funkcij, vendar je pa ostal član gosposke zbornice.

⁴⁸ J'aurai l'honneur de vous faire observer que l'imposition foncière telle qu'elle existe aujourd'hui... est double de ce qu'elle était autrefois, et que cette charge si pesante pour le cultivateur le devient plus encore par l'obligation où la loi l'a mis de continuer de payer les cens, les rentes, les corvées, la dime et toutes les prestations féodales qui... laissent à peine à l'habitant des moyens de subsistance. Pismo 29. septembra 1812, AN^{1E} 67. Prim. tudi Chabrolovo korespondenco zaradi desetine, ki pripadajo skradinskemu škofu, AS, Glavni intendant, fasc. 67, str. 1167 in sl., posebej Chabrolovo pismo ministru za vere v Pariz 22. maja 1813, kjer predlaga ekstenzivno interpretacijo pojma cerkvene desetine, zato da bi mogel odpraviti dajatve, ki sta jih zahtevala škofa v Skradinu in v Makarski, in tako olajšati bremena, ki so težila dalmatinske kmete.

»...treba je povedati na ves glas: odkup tlake, dajatev ob prodaji podložnih zemljišč, ob prodajah, in vseh fevdalnih dajatev je iluzorična stvar za poljedelca, ki s svojim delom komaj najde hrano zase in za svojo družino, potem ko je odpravil svojemu zemljiškemu gospodarju vse obveznosti, ki bremene zemljišča. Ta kombinacija s fevdalnim sistemom se mi zdi nezdržljiva z uvedbo zemljiškega davka, z davkom na nasledstvo in na menjavanje lastnikov zemljišč itd. Tu gre za iste obveznosti, ki se plačujejo v različne blagajne, katere se združijo, da stro bednega obdelovalca... Ne bojim se povedati, da je treba pri vseh priključitvah tujih ozemelj pridobiti predvsem ljudstvo, samo zanj je mogoče upati, da bomo imeli v njem prijatelja. Karkoli se že naredi, kakršnokoli obzirnost se ohrani za to plemstvo, ki je tako mogočno in nečimrno v Nemčiji, nikdar ga ne bomo odškodovali za vse tisto, za kar misli, da je izgubilo... Morda je dejanje modrosti, da mu začenjamo odvzemati tisti vpliv na ljudi, ki ga je še vedno ohranilo... S tem da predlagam ta razmišljanja Vaši ekscelenci, jo prosim, da mi verjame, da mi jih je vdihnili samo moja gorečnost za službo Njegovemu veličanstvu, in da morejo imeti ona samo zelo čist izvor v ustih človeka, ki je videl, kako je bil kot učinek teh istih odprav uničen velik del premoženja njegove rodbine.«⁴⁹

Kakor je bilo mogoče pričakovati, so ta razmišljanja ostala brez učinka. Ko so tri mesece pozneje izbruhnili kmetijski nemiri na Dolenjskem, je bil Chabrol prisiljen zahtevati od generalnega guvernerja aretacijo treh voditeljev, da bi z zadušitvijo zagotovil red. Vendar pa v svojem pismu ni skrival, da so se mu zdele zahteve kmetov utemeljene in da bi imel rajše, da bi bile fevdalne dajatve odpravljene, kakor pa da se je zatekel k policijskim ukrepom.⁵⁰

Dne 29. julija 1813 je prišel v Ljubljano zadnji generalni guverner Ilirskih provinc Joseph Fouché, nekdanji minister za policijo cesarstva. Njegovo guvernerstvo je trajalo komaj tri mesece, toda njegova običajna politična bistroumnost mu je omogočila, da je zelo hitro presodil položaj. Njegova poročila in pisma Napoleonu vsebujejo trde

⁴⁹ ... il faut le dire hautement: Le rachat des corvées, des redevances, des lods et ventes et de toutes les prestations féodales est une chose illusoire pour l'agriculteur qui trouve à peine dans son travail sa nourriture et celle de sa famille après avoir acquitté à son seigneur toutes les charges qui grèvent les fonds. Cette composition avec le système féodal me paraît incompatible avec l'établissement de l'imposition foncière, avec les droits de succession et de mutation de propriétés etc. Ce sont les mêmes droits payés dans les caisses différentes qui viennent se réunir pour écraser le misérable cultivateur... Je ne crains pas de le dire, dans toutes les réunions de territoires étrangers, c'est le peuple surtout qu'il faut gagner, c'est lui seul qu'on peut espérer d'avoir pour ami. Quelque chose qu'on fasse, quel ménagement qu'on conserve pour cette noblesse si puissante et si vaine, en Allemagne, on ne la dédommagera jamais de ce qu'elle croira avoir perdu... C'est peut-être un acte de sagesse de commencer par la dépouiller de cet ascendant qu'elle conserve encore sur des hommes... En soumettant ces réflexions à Votre Excellence, je la prie de croire que mon zèle seul pour le service de Sa Majesté me les suggère et qu'elles ne peuvent avoir qu'une origine bien pure dans la bouche de celui qui par l'effet de ces mêmes suppressions a vu anéantir une grande partie de la fortune de sa famille. Pismo notranjemu ministru, 29. aprila 1813. AN F^{1E} 61.

⁵⁰ Pismo generalnemu guvernerju od 15. junija 1813, AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 876-877. Vendar se francoska uprava rajše ni zatekala prebogosto k ostrim ukrepom. Prim. dokumente, ki zadevajo aretacijo šestih kmetov iz kantona Sillian, AS, Glavni intendant, fasc. 40, str. 1440-1446.

resničice o političnih napakah, zagrešenih v Ilirskih provincah, pomešane z zagotavljanji njegove vdanosti. Problem ohranitve fevdalnega sistema zavzema v teh dokumentih mesto, ki ga ni zanemariti. Fouchéjeve ideje o tem so povzete v poročilu o njegovih funkcijah kot generalni guverner, ki ga je poslal Napoleonu iz Benetk 13. oktobra 1813, potem ko je dovršil evakuacijo provinc.⁵¹ Iz tega poročila bomo citirali obsežna mesta. Ko je označil položaj, ki ga je našel ob svojem prihodu v province, je Fouché pisal: »Sredstev za obrambo, ki jih je mogla nuditi notranja uprava, skoraj ni bilo. Negotovost in zastor, ki je še zakrival usodo teh provinc, previdnost in rezerviranost, ki ju je Vaše veličanstvo samó priporočalo glede vseh ukrepov, ki bi imeli za cilj, da uvedejo pomembne spremembe v položaju različnih razredov družbe, so preprečili, da se ni moglo oceniti v vsej celoti prednosti, ki jih je predstavljal za te province njihov prehod pod oblast Vašega veličanstva. Pri tej obliki negotovosti je plemstvo še ohranilo svoje predsodke in svoje bojazni, ljudstvo pa ni videlo, da bi se uredničila njegova upanja, in uvedba finančnega sistema cesarstva je obtežila malo premožni razred z bremení, ki niso mogla obstajati istočasno z bremení, s katerimi ga je fevdalizem še nadalje tiščal k tlom. To stanje stvari, Veličanstvo, ni ušlo pozornosti generalnega intendantá. Obveščal me je o tem, obveščal o tem tudi ministre... Dokazal jim je brez težave, da zemljiški davek, davki ob menjavanju lastnika zemljišča, takse pri vpisih, pri hipotekah itd. ne morejo obstajati istočasno s fevdalnimi pravicami, tlako, desetino in bremení vseh vrst, ki tišče prebivalstvo k tlom. Komisar za pravosodje je poslal vašemu Velikemu sodniku načrt odkupa, katerega določbe so analogne tistim v dekretu, ki je bil izdan za hanzeatske departemente. Ta načrt je več kakor leto dni v razpravi v Državnem svetu. Toda odmera, po kateri je bil določen ta odkup, more biti le iluzorična dobrota, ker si je težko zamisliti, da bi davkoplačevalci, ki morejo komaj plačevati zaostanke, bili sposobni, da odkupijo fevdalne dajatve, kapitalizirane po razmerju 1 : 20 ali 1 : 25. V takih stanjih mora justica korakati v soglasju s politiko in treba se je dvigniti nad običajna razmišljanja, kadar gre za to, da se uvedejo tako pomembne spremembe v moralna stališča ljudstev.

Jaz bi mogel, Veličanstvo, brez dvoma oborožiti ljudstvo in se ga koristno poslužiti proti sovražniku, če bi proglasil takoj odpravo fevdalnega sistema in postavil to veliko pregrado med ljudstvi, ki so podrejena avstrijski oblasti, in med tistimi, ki žive v cesarstvu Vašega veličanstva. Ali bi pa tak ukrep, izvršen brez priprave, sredi stiske in pred očmi sovražne armade, ki je stala na naših mejah in bila pripravljena, da izkoristi vse priložnosti, ukrep, ki bi prizadel istočasno toliko interesov in toliko neupravičenih zahtev in vzbudil toliko sovraštva, dosegel svoj namen? Vse me navaja, Veličanstvo, na

⁵¹ AN, AF IV, 1713.

misel, da ne, in Vaše Veličanstvo bo moglo brez dvoma le odobriti pametno previdnost, za katero sem mislil, da jo moram ohraniti.⁵²

Ta tekst ne potrebuje komentarjev. Treba je pa pripomniti, da se zdi, da se je v tem času Fouché že nagibal k ideji regentske vlade okrog Napoleonovega sina,⁵³ in da je malo verjetno, da bi hotel podpirati Napoleona in podaljševati vojno s tem, da bi hotel zaneti v Ilirskih provincah ljudsko vstajo, naperjeno proti Avstriji.

Iste ideje je povzel in razvil v poročilu, pripravljenem za Napoleona, Chassenon, prisednik Državnega sveta, dodeljen osebno Fouchéju, poročilu, napisanem pod vodstvom Fouchéja, če ne celo diktiranem od njega.⁵⁴ Na vprašanje ohranitve fevdalnih pravic se v tem poročilu opozarja na več mestih. Ko kritizira izbiro funkcionarjev v Ilirskih provincah, Chassenon ugotavlja, da bi tudi v primeru, da bi bila mreža funkcionarjev sestavljena na najbolj popoln način, »njena misija ne imela nikakega učinka, dokler je morala ohranjati stare fevdalne institucije poleg Code Napoleona, katerega dobrot ni bilo mogoče oceniti.«⁵⁵ Ko govori pozneje o plemstvu, pravi, da se je vedno bolj odvrčalo od francoske vlade kljub vsem ozirom, s katerimi je ta vzbujala vtis, da hoče spoštovati pravice zemljiških gospodov. Kljub tem ozirom je strogost, s katero se je postopalo pri izterjevanju davkov, ki so jih bili dolžni plačati kmetje, često škodovala interesom zemljiških gospodov, ki jim ni uspelo doseči, da bi kmetje plačali njim. Ob tej priliki Chassenon ostro kritizira prakso, da se je pošiljalo vojake na vkvartiranje pri kmetih, da bi ti plačali fevdalne dajatve, in je mnenja, da se je mnogo zlorabljalo to sredstvo, ki se ga niti

⁵² Les moyens de défense que pouvait fournir l'administration intérieure étaient presque nuls. L'incertitude et le voile qui couvrait encore le sort de ces provinces, la circonspection et la réserve que Votre Majesté avait elle-même recommandées dans toutes les mesures qui tendraient à introduire des changements notables dans la situation respective des diverses classes de la société avaient empêché qu'on ne put apprécier encore dans toute leur plénitude les avantages que présentait à ces provinces leur passage sous la domination de Votre Majesté. Dans cette sorte d'incertitude la noblesse conservait encore ses préjugés et ses craintes, le peuple ne voyait point réaliser ses espérances et l'établissement du système financier de l'Empire faisait peser sur la classe peu aisée des charges qui ne pouvaient exister simultanément avec toutes celles dont la féodalité continuait à l'accabler.

Cet état de choses, Sire, n'avait point échappé à l'intendant général. Il m'en avait entretenu, il en avait également entretenu les ministres... Il leur avait démontré, sans peine, que l'imposition foncière, les droits de mutation et d'enregistrement, ceux d'hypothèques, etc., ne peuvent exister à la fois avec les droits féodaux, la dime et les charges de toute nature qui accablent la population. Le commissaire de justice avait adressé à votre Grand Juge un projet de rachat dont les dispositions étaient analogues à celles du décret rendu pour les départements hanséatiques. Ce projet est depuis plus d'une année à la discussion du Conseil d'Etat. Mais le taux auquel a été fixé ce rachat ne peut être qu'un bienfait illusoire, puisqu'il est difficile de penser que des contribuables qui peuvent à peine acquitter des arrérages aient la faculté de rembourser des redevances capitalisées sur un pied de denier 20 ou 25. Dans de pareilles dispositions la justice doit marcher d'accord avec la politique et il faut s'élever au-dessus des considérations ordinaires quand il est question de porter des changements aussi considérables dans la position morale des peuples.

Sans doute, Sire, j'aurais pu armer la population et m'en servir utilement contre l'ennemi, en prononçant de suite l'abolition du système féodal et en établissant cette grande barrière entre les peuples soumis à la domination autrichienne et ceux qui vivent dans l'Empire de Votre Majesté. Mais, une pareille mesure prise sans être préparée, au milieu du dénuelement et sous les yeux de l'armée ennemie qui bordait nos frontières et était prête à profiter de toutes les occasions, une mesure qui aurait attaqué à la fois tant d'intérêts, tant de prétentions et soulevé tant de haines, eut-elle rempli son but? Tout me porte, Sire, à penser que non, et V. M. ne pourra, sans doute, qu'approuver la prudente circonspection dans laquelle j'ai cru devoir me tenir. N. o. m.

⁵³ Prim. L. Madelin, n. o. m., II, str. 245 in sl.

⁵⁴ Poročilo, datirano iz Benetk 14. oktobra 1813, AN, AF IV, 1713.

⁵⁵ ... sa mission eût été de nul effet tant qu'elle aurait dû conserver les anciennes institutions féodales à côté du Code Napoléon dont on n'a pu apprécier les bienfaits. N. o. m.

vlada ne bi smela poslužiti razen v skrajnih primerih.⁵⁶ Chassenon poudarja nezadovoljstvo ljudstva, ki je dolžno plačevati nove davke, obenem pa prenašati tudi stare fevdalne obremenitve. Mitnine, ki so že dolgo časa odpravljene v Franciji, so ohranjene v Ilirskih provincah in predstavljajo dodatno breme za delovne razrede mest in podeželja. Ker je bilo v raznih upravah mnogo nepoštenih uradnikov, ki so prišli iz Francije v upanju, da bodo hitro obogateli, in niso zamenjali nobenega sredstva, da bi dosegli svoje namene, je treba dodati še številne zlorabe in poneverbe vseh vrst.

Potem ko je podalo temno sliko ilirskih realnosti, poročilo našteva ukrepe, ki bi jih bilo potrebno podvzeti v primeru skorajšnje ponovne okupacije ozemlja provinc po francoskih četah. Odprava vseh pravic zemljiških gospodov in vseh fevdalnih dajatev nastopa tu kot nezogibno potrebno dejanje. Odškodnino bi dobili le tisti zemljiški gospospode, ki bi izrazili svojo privrženost francoski vladi. Predlaga se, da bi imela obliko dotacij, ki bi tvorile majorate in bile sestavljene iz zemljišč državne domene.

Splošni interes, ki je diktiral mnenja teh francoskih funkcionarjev in ki se nanj več ali manj izrečno sklicujejo, je predvsem interes Francije in šele na drugem mestu interes prebivalstva Ilirskih provinc. Tisti, ki so bili pristaši odprave fevdalnega sistema, in tisti, ki so branili interese plemstva, so delovali v okviru istega modela, iste uradne ideologije cesarstva, toda razumeli in interpretirali so jih na različen način. O nujnosti, da je treba pravni sistem provinc približati pravnemu sistemu cesarstva, ni dvomil nihče, toda način, kako se more to zblížanje izvesti, in socialni cilji, ki naj se s tem uresničijo, so bili predmet diametralno nasprotnih pojmovanj.

Iz tega pregleda idej francoskih upravnikov o agrarnem sistemu v Ilirskih provincah sledi, da je bila kritika fevdalnega sistema najbolj razvita pri prisednikih — intendantih provinc, torej na tisti stopnji, kjer so bili stiki z realnostjo v deželi najbolj direktni. Med petimi prisedniki, katerih mnenja poznamo, se je samo La Bergerie zavzemal za zemljiške gospode. Potrebno je omeniti, da se prisedniki niso obotavljali izraziti svoja mnenja v svojih uradnih poročilih, čeprav so jim njihove smernice predpisovale, da se ozirajo na interese plemstva.

Stališče generalnega intendanta je bilo mnogo bolj niansirano. Šele 1813, ko je postal položaj v Ilirskih provincah vedno bolj težaven, se začno pojavljati v Chabrolovi korespondenci kritični glasovi glede vprašanja fevdalnega sistema, ki še vedno ni bilo rešeno.

Prvi trije generalni guvernerji, ki so bili po svoji karieri vojaki, se s tem vprašanjem niso bavili in brez dvoma niso uvideli njegovega pomena. Drugače je bilo s Fouchéjem. Kakršnakoli je že sodba, ki jo imamo o njem, bil pa je nesporno državnik in dokazal je svoj format v času svojega kratkega guvernerstva v Iliriji. Zanj ni bilo dvoma,

⁵⁶ Fouché je prepovedal vkvartiranje vojakov.

da je politika socialne negibnosti, ki jo je prevzel Napoleon, predstavljala zmoto in da je prispevala k porazu Francije v Ilirskih provincah. Napoleon se ni odločil, da bi odpravil v Iliriji fevdalni sistem in da bi rešil problem agrarnega režima, čeprav so ga francoski funkcionarji na samem terenu opozarjali na nujnost tega ukrepa. To dejstvo predstavlja dodaten dokaz v podporo tezi, zastopani po G. Lefebvru, o postopnem oddaljevanju Napoleona od načel francoske revolucije in o okrepitevi elementov reakcije v njegovi politiki v času druge polovice njegove vlade.

Résumé

MATÉRIAUX POUR L'HISTOIRE DU RÉGIME AGRAIRE DANS LES PROVINCES ILLYRIENNES

Les opinions des administrateurs français sur la question paysanne

À la tête de l'administration civile dans les Provinces Illyriennes était placé l'intendant général des finances. Il avait sous ses ordres les intendants des provinces, dont les compétences étaient assimilées à celles des préfets de l'Empire. En règle générale la composition des cadres supérieurs de l'administration des Provinces Illyriennes reflétait le courant qui se fit sentir dans les dernières années de l'Empire, d'attirer dans le personnel politique et administratif impérial les représentants de l'ancienne noblesse. Néanmoins un sérieux effort a été fait pour rassembler le plus d'informations qui pouvaient éclairer l'administration sur l'état du pays et, plus spécialement, sur le régime agraire, très complexe d'ailleurs et variant d'une région à l'autre. Les informateurs des intendants en ces matières n'étaient pas toujours exempts de partialité et parfois réussissaient à imposer leurs vues aux fonctionnaires français. Pourtant, la majorité parmi les intendants se prononçait pour la suppression de toutes les charges féodales. Un domaine dans lequel la persistance des rapports féodaux créait de grandes difficultés à l'administration était celui de la fiscalité. Pour obtenir leur part dans le revenu, les seigneurs et les propriétaires demandaient aux autorités qu'elles accordent des garnisaires; ces propositions n'ont pas été adoptées.

Le comte Chabrol, intendant général des Provinces Illyriennes, au début ne paraissait pas opposé à la politique des ménagements des intérêts des seigneurs, qui lui a été tracée. En 1813, cependant, il devient partisan de la suppression du système féodal; il faut gagner le peuple, parce qu'on ne gagnera jamais la noblesse; ses observations sont restées sans suite. Les trois premiers gouverneurs généraux, militaires de carrière, ne se sont pas préoccupés de ce problème dont ils ne voyaient sans doute pas l'importance. Il y allait autrement avec Fouché, le dernier gouverneur général des Provinces Illyriennes, dont le gouvernement a duré à peine trois mois, mais son habituelle perspicacité politique lui permit très vite de juger la situation; son compte rendu qu'il a envoyé à Napoléon de Venise, le 13 octobre 1813, après avoir achevé l'évacuation des Provinces, contient de dures vérités sur les erreurs politiques commises dans les Provinces Illyriennes mêlées aux protestations de son dévouement. Chassenon, auditeur au Conseil d'État attaché à la personne de Fouché, envisage dans un rapport pour Napoléon dans le cas d'une prochaine réoccupation du territoire des Provinces l'abolition de tous les droits seigneuriaux et de toutes les redevances féodales, en principe sans indemnité. Quant à Napoléon lui-même, cependant, sa politique d'immobilisme social dans cette question constitue une preuve supplémentaire à l'appui de la thèse représentée par G. Lefebvre, sur l'éloignement progressif de Napoléon des principes de la Révolution française et le renforcement des éléments de la réaction dans sa politique durant la deuxième moitié de son gouvernement.